

I.

TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN TAUSTA

1.1. Kysymyksenasettelu, tutkimuksen tavoitteet ja lähteet

George Orwellin vanhan teesin mukaan menneisyyden hallitsija hallitsi myös tulevaisuutta. Ottamatta kantaa itse teesiin voi arvioida, etteivät tutkijat useinkaan ole – ehkä viime vuosia lukuunottamatta (vrt. esim. Kalela 1993) – puuttuneet teesin sisältämään hallintaprosessiin sen syvemmin. Pikemminkin historiantutkijat ovat pyrkineet kertomaan, kuinka kaikki tapahtui, mutta tällöin itse kertomisen osuus ja näin välittyneen informaation sisältö on jäänyt vähemmälle. Tätä kautta myös mahdollisesti ilmenevät poliittiset yhteydet pyritään mieluummin minimoimaan ja jättämään toisten arvioitavaksi kuin tuomaan ne itse esiin.

Tämän työn lähtökohtia ovat olleet Itä-Euroopan muutoksiin liittyneet tulkinnat historian loppumisesta, sen syntymisestä uudelleen tai metaforat jonkinlaisesta unesta heräämisestä. Jos kysymys on ollut esimerkiksi viime mainitusta, niin miten menneisyyttä hyväksi käyttämällä kansalaisia on voitu pitää unessa? Voidaanko menneen tulkintojen avulla harjoittaa jonkinlaista politiikkaa ja jos voidaan, niin minkälaista? Millaisen politiikan ja kulttuurisen ymmärryksen lävitse itse menneisyyttä tarkastellaan?

Tarkoituksena tässä on tuoda vuoden 1956 tutkimukseen politiikan symbolinen ja kielellinen retoriikan näkökulma ja yhdistää teema 1980-luvun loppuun, erityisesti vuoteen 1989. Tavoitteena on esittää eräs kertomus siitä, mitä Unkarissa tapahtui loka-marraskuussa 1956, miten siitä Kádárin aikana kerrottiin ja miten vuosi 1956 oli läsnä post-kádárismissa vallan vaihtumiseen saakka vuonna 1990. Miten vuoden 1956 konflikti määrittyi eri tilanteissa?

Tavoitteena on täten tarkastella, miten historiankirjoitus on sidoksissa aikaan ja vallankäyttöön. Millaista poliittista merkitystä on sellaisen historian kirjoittamisella, joka koskettaa myös nykyistä vallanpitäjää tai hänen seuraajiaan?

Millä tavalla historian kirjoittaminen ja siihen liittyvä monensuuntainen muistaminen saattoi olla poliittista toimintaa yksipuoluejärjestelmässä Kádárin kaudella ja myös sen jälkeen?

Usein unkarilaisargumentaation ilmiselviin lähtökohtiin kuuluu se, että vuosi 1956 oli tabu Kádárin aikana (vrt. esim. Vasy 1995, 177). Varsinaisessa merkityksessä sanalla tabu tarkoitetaan paitsi kansatieteellistä uskontoon liittyvää merkitystä niin toiseksi myös sitä, mihin ei saa kajota, pyhää ja loukkaamatonta asiaa ja kolmanneksi sitä, mistä ei saa puhua, mitä ei saa mainita (Idegen szavak... 1978, 831–832). Kun kysymys on jo argumentaation lähtökohdasta, tällöin vähemmälle huomiolle ovat jääneet sellaiset kysymykset kuten esimerkiksi kenen, kenelle, kuka loi ja millä tavalla vuosi 1956 oli tabu sekä ne erityispiirteet, jotka liittyvät kaikkein lähimpään historiaan yleensä ja toisaalta itse kommunistiseen järjestelmään erityisesti.

Tässä puhutaankin mieluummin poliittisesta argumentista, jolla pyrittiin sekä puolustamaan että vastustamaan olemassaolevaa valtaa. Julkisuudessa vuosi 1956 kuului voittajan historiaan, jossa se ei ensinnäkään voittajille ollut tabu mutta kylläkin rajasi siitä käytettäviä nimityksiä. Kaikella sillä, mitä Unkarin kansannoususta sanottiin, oli vahvoja implisiittisiä ja eksplisiittisiä sekä poliittisiä että symbolisia ulottuvuuksia.

Pyrin myös osoittamaan, että vuonna 1989 historian revisio ja muutos kohti monipuoluejärjestelmää kulkivat käsi kädessä: Ensinnäkin uudet liikkeet hakivat poliittista legitimaatiota sillä, että ne alkoivat vaatia vuotta 1956 arvioitavaksi uudelleen. Toiseksi sekä periaatteellinen siirtyminen monipuoluejärjestelmään että uusi historiantulkinta hyväksyttiin samassa keskuskomitean kokouksessa helmikuussa 1989.

Suhtautuminen uuteen historiantulkintaan tuli vastavallankumoukseen sitoutuneelle valtapuolueelle ajankohtaiseksi, koska puolueen reformisteihin kuulunut Imre Pozsgay oli antanut omissa nimissään julistuksen, jossa hän nimesi vuoden 1956 kansannousuksi. Tarkoituksena ei ole väittää, että julistus oli syy hyväksyä monipuoluejärjestelmä, mutta konkreettisessa tilanteessa – kysymys oli poikkeusistunnosta – juuri se saattoi saada muutosta vielä epäilleet keskuskomitean jäsenet monipuolueargumentin kannalle.

Unkarissa puolueiksi tulkittavia organisaatioita oli alkanut ilmes-tyä edellisenä vuonna, ja tehty päätös monipuoluejärjestelmästä oli ensimmäinen laatuaan entisissä sosialistimaissa. Unkarin vaalit maaliskuuhuhtikuussa 1990 olivat alueen toiset vapaat vaalit, sillä DDR oli kirinyt edelle viikkoa ennen Unkarin ensimmäistä kierrosta. Ensimmä-

mäiset uudentyypiset vaalit pidettiin tosin Puolassa jo kesäkuussa 1989 mutta niiden ehdokasasettelu oli vielä kiintiöity.

Jos historioitsija saattaa legitimoida itse tapahtuneen vaihtoehdon ”vääjäämättömyyden” tuntemalla lopputuloksen entuudestaan, tässä työssä tätä koetetaan välttää siten, että vuoden 1956 kertomus pyrkii etenemään päivä kerrallaan eräänlaisessa reaaliajassa. Kielelliseen näkökulmaan sekä itse kertomisprosessin oletettuun ideologisuuteen (White 1989) kiinnitetään erityistä huomiota. Erityistä huomiota kiinnitetään myös siihen, miten toimijat määrittivät tilannetta, liittolaisiaan ja vastustajiaan, kun kysymys on poliittisesta kamppailusta siitä ketä kuunnellaan.

Budapestin mielenosoitus 23.10.1956 oli käytännössä suurin yksittäinen tapahtuma Unkarissa vuoden 1945 jälkeen (Az 1956-os... 1991, 33). Sitä seuranneet päivät ymmärretään tässä yllätyksellisenä ja sekavanakin konfliktina, jossa jouduttiin tekemään nopeasti ja mitä puutteellisimman informaation perusteella päätöksiä, joista myöhemmin esitetään erilaisia arvioita.

Argumentaationi ei pyri olemaan kattava esitys siitä mitä tapahtui, vaan kysymyksessä on yksi Unkarissa vuosina 1989–1991 mahdollistunut kuvaus noin kahden viikon aikaisista tapahtumista syksyltä 1956. Yleisenä periaatteena on kertoa ensin, mitä kyseisen päivän lehdet ovat kirjoittaneet. Vaikka lehdet periaatteessa kertovat eilisen tapahtumat, niissä saattaa olla myös jo samana päivänä tapahtunutta materiaalia, sillä osa lehdistä ilmestyi myöhemmin päivällä.

Kun rajaan työni käsittämään vain Budapestin, teen sen pikeminkin tilan puutteen kuin jonkinlaisen keskus-periferia -erottelun perusteella, sillä myös pääkaupungin ulkopuolella tapahtui. Toinen raja koskee aikaa, sillä neuvostojoukkojen hyökkäystä ja Kádárin hallitusta 4.11. pidetään useimmissa lähdekirjoissa – myös vuoden 1989 jälkeen – käännekohtana. Tätä myöhempi vuoden 1956 tapahtumahistoria toimii myös tässä työssä kontekstina eli tekstin viitteen omaisena osana.

Nimityksellisesti Unkarin konfliktin erilaiset tulkinnat kulminoituivat ilmaisuihin vallankumous, vastavallankumous ja kansannousu. Kun tutkimuskohdetta kuvattaessa jonkinlaista ilmaisua näyttää olevan pakko käyttää, oma valintani on kansannousu, joka luultavasti on eniten vuosien varrella iskostunut suomalaiseen kielenkäyttöön. Tästä kertoo esimerkiksi myös se, että englannin sanan *uprising* suo-

mennokselle Hurme, Pesonen ja Syväoja (1990) antavat kaksi esimerkkiä: kapina (*Sepoy*-kapina) ja kansannousu (Unkarin kansannousu).

Paitsi symbolinen, niin erilaisten määrittelyjen ja nimitysten käyttämisessä voi olla myös kontingenttinen aspektinsa. Erityisesti 28. 10. 1956 jälkeen eri nimityksiä saatettiin käyttää myös toistensa synonyymeinä, joten tarkoitus ei ole lähteä niiden järjestelmälliseen analyysiin. Lähinnä tarkoituksena on tuoda nimitysten käyttöyhteys esiin ja mahdollisuuksien mukaan käyttää aikalaistoimijoiden omaksumia nimityksiä.

Vaikka Unkarin kansannousu kesti eri laskutapojen perusteella vain noin 12 päivästä kuukauteen tai kahteen, ehtii muutamassakin päivässä tapahtua paljon kuten esimerkiksi tunnettu termi kuuden päivän sota osoittaa. Unkarin tapauksessa konfliktin ajoittuminen keskelle kylmää sotaa ja Eurooppaa teki siitä erittäin merkittävän myös maailmanlaajuisesti. Jälkeenpäin myös osittain lännen tuella toimineet emigrantit yrittivät pitää huolta siitä, ettei Unkarin muisto kylmän sodan vuosina päässyt unohtumaan.

Kun jo itse tapahtuma oli kiistanalainen, kerrotusta kertomuksesta itsestään on muodostunut aikaan sidottu tiedon ja mielikuvien instrumentti. Juuri siksi tarkoituksena on kuitenkin tutkia tätä instrumenttia ja sen läsnäoloa unkarilaisessa politiikassa. Tutkimuksellista valtaa olen käyttänyt järjestelemällä uudelleen kronologisesti kerrottuja tapahtumia.

Varsin yleinen argumentti Kádárin ajan – erityisesti sen alun – historiankirjoituksesta kuuluu, ettei sitä ollut tai historioitsijat kirjoittivat mitä käskettiin. Kysymyksessä on kuitenkin kaikkein uusimman ajan historiankirjoitus, joka välttämättä ei ole vielä historiankirjoitusta sanan kriittisessä merkityksessä. Jos historioitsijoiden on perinteisesti ajateltu tutkivan eilistä ja yhteiskuntatieteilijöiden tämänpäiväistä (vrt. Kalela 1993, 281), on vuoden 1956 jälkeiseltä osalta Unkarissa oltu eräänlaisessa aamunkoitteessa: toistaiseksi prosessi on jatkuvasti kesken, kaikki arkistot eivät ole avautuneet ja aikalaisia on runsaasti elossa. Unkarissa teema sijoittuu lähinnä historioitsijoiden kentälle, sillä yhteiskuntatieteilijät ovat keskittyneet enemmän uuden demokratian rakentamiseen liittyviin kysymyksiin.

Historian läsnäolo politiikassa on kuitenkin tämän tutkimuksen kannalta erittäin keskeinen. Ei voida olettaa, etteikö unkarilainen

menneisyys näkyisi monin tavoin myös nykyisessä politiikassa. Esi-merkiksi Kádárin syrjäyttämisen jälkeen tulkinnassa on havaittavissa 180 asteen käänös: edellä mainitun Imre Pozsgayn taktikoiman kansannousutulkinnan jälkeen uudet oppositioliikkeet rohkaistuivat yhdessä vaatimaan jo yksiselitteistä vallankumoustulkintaa. Lopulta vallankumous ja vapaussota kanonisoiitiin vaalien jälkeen toukokuussa 1990, sillä uuden parlamentin säätämä ensimmäinen laki koski juuri vuotta 1956.

Pienin ei ole myöskään tähän työhön välillisesti kuuluva kysymys historiaan liittyvistä paljastusintresseistä, kun yhteiskuntajärjestelmä on muuttunut ja menneisyys argumentoidaan uusien kokemusten ja uuden poliittisen tilanteen välityksellä. Varsinaisesti työn rajaus koskee toukokuuta 1990, ja kysymykseen tämän jälkeen liittynyt politiikka sijoittuu epilogiin.

Kádárin valtakauden osalta tavoitteena on viittä eri historiateosta ja kahta koulukirjaa käyttäen saada selville, miten vuodesta 1956 kerrottiin ja millaisilla argumenteilla vallitsevaa käsitystä perustettiin. Heti tuoreeltaan tehtyä tulkintaa edustavat Unkarin kansantasavallan tiedotusviraston julkaisemat ns. valkoiset kirjat *Ellenforradalmi erök a magyar októberi eseményeknek I–IV* (Vastavallankumoukselliset voimat Unkarin lokakuun tapahtumissa), 1957.

Kymmenen vuotta myöhemmältä aikakaudelta mukana on János Molnárin *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban* (Vastavallankumous Unkarissa 1956), 1967. Myöhäistä Kádárin kautta edustaa Ervin Hollósin ja Vera Lajtain *Drámai napok 1956. október 23–november 4.* (Dramaattiset päivät 23. lokakuuta–4. marraskuuta 1956), 1986. Myöhäisempää kautta edustavat myös jossakin määrin kansainvälisemmälle auditoriolle tarkoitettut englanninkieliset Sándor Baloghin ja Sándor Jakabin *The History of Hungary After the Second World War* (1986) sekä János Bereczin *1956 Counter-Revolution in Hungary. Words and Weapons* (1969/1981/1986).

Mukana on myös kaksi lukion viimeisen luokan oppikirjaa: Ágota Jóvérné Szirtsin *Történelem a gimnázium IV. osztályá számára. A legújabb kor története* (Historia lukion IV luokkaa varten. Uusimman ajan historia), 1976/1984 ja kirjoittajan vuonna 1989 yhdessä Péter Siposin kanssa laadittu revisoitu versio *Történelem a gimnázium IV. osztályá számára 1914–1945* (Historia lukion IV luokkaa varten 1914–1945).

Vuoden 1956 osalta käyttämäni päälähteet ilmestyivät Unkarissa vuonna 1989 ja sen jälkeen. *1956 a sajtó tükrében* (1956 lehdistön heijastamana) julkaistiin maaliskuussa 1989, ja se sisältää toimittajien Lajos Izsákin ja József Szabón esipuheen mukaan Budapestissa ilmestyneet valtakunnallisesti merkittävät lehdet. Valikoima ajoittuu ajalle 22.10.–5.11.1956.

A forradalom hangja (Vallankumouksen ääni) ilmestyi ensin Yhdysvalloissa vuonna 1957. Teoksen jälkisanoina *Radio Free Europe*n lehdistöosastolla New Yorkissa työskennellyt László Varga sanoi ehdottaneensa 29.10.1956 Unkarin radiolähetysten kirjoittamista koneelle ja julkaisemista.

Ernö Nagyin toimittama *1956 sajtója* (Vuoden 1956 lehdistö) ilmestyi ennen Unkaria Ranskassa noin 2 000 kappaleen painoksena. *1956 plakátjai és röplapjai* (Vuoden 1956 julisteita ja lentolehtisiä) ilmestyi vallankumouksen ja vapaussodan 35-vuotisjuhliin vuonna 1991.

Lähdekriittisesti edellä mainitut seinälehdet ym. yksittäiset laput eivät läheskään kaikki sisällä tarkkoja päivämääriä, ja julisteet ovat joko painettuja tai kirjoituskoneella laadittuja. Kokoelman toimittajat ovat valinneet dokumentit sekä sijoittaneet ne aikajärjestykseen.

Systemaattisesti Kádárin syrjäyttämisen jälkeiseltä ajalta olen lukenut kolmen unkarilaisen sanomalehden *Népszabadság* (Kansan vapaus), *Magyar Nemzet* (Unkarilainen kansakunta) ja *Magyar Hírlap* (Unkarilainen sanomalehti) numerot toukokuun loppuun 1990 saakka (tämän jälkeiseltä ajalta lehdet ovat satunnaisemmin mukana). Muutoksen kannalta ne ovat ensiarvoisen tärkeää materiaalia, sillä lehdet olivat vapautumassa vanhoista toimitustavoistaan, mutta pääasiassa enemmän tai vähemmän samat toimittajat jatkoivat työtään. Tuloksena on enemmän tai vähemmän virallinen kuva sanomisen rajoista ja siitä, miten oppositio alkoi saada julkisuutta osakseen. Kuva oletetaan tänä aikana kuitenkin maanalaiskirjallisuutta merkittävimmäksi, vaikka juuri se saattoi rohkaista toimittajia avautumaan. Nimittäin vielä syyskuussa 1989 vain alle yksi prosentti unkarilaisista kuului erilaisiin oppositiojärjestöihin (Bruszt 1990).

Tarkastelluista lehdistä *Népszabadság* oli Unkarin sosialistisen työväenpuolueen äänenkannattaja lokakuuhun 1989, jolloin se muuttui sosialistipuolueen lehdeksi. Tämä tapahtui samalla, kun puolue jakaantui kahtia (seuraava tärkeä nimenmuutos ajoittui vuoden 1994

vaalien yhteyteen: Népszabadság määrittäytyi valtakunnalliseksi päivälehteksi juuri samana päivänä, jolloin sosialistien paikkaenemmistö varmistui uuteen parlamenttiin). *Magyar Nemzet* oli Isänmaallisen kansanrintaman lehti, joka muuttui riippumattomaksi tammikuussa 1990. Ministerineuvoston lehti *Magyar Hírlap* irtaantui puolueettomaksi poliittiseksi päivälehteksi loka-marraskuussa 1989.

Muista tärkeistä lähteistä kannattaa mainita Imre Pozsgayn johtaman historiakomitean raportti, joka ilmestyi *Társadalmi Szemlen* (Yhteiskunnallinen aikakauslehti) erikoisnumerossa helmikuussa 1989. Lehti oli tuolloin Unkarin sosialistisen työväenpuolueen teoreettinen aikakausjulkaisu, joka sisälsi myös historiaa, ja sen erikoisnumero käsitteli pelkästään komitean raporttia. Epäsäännöllisemmin lisäksi mukana on alunperin maan alla ilmestynyttä materiaalia, joka on valittu *samizdatina* ensimmäisen kerran vuonna 1986 ilmestyneestä vallankumouksen kronologiasta ja bibliografiasta: *1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája*.

Edellä mainittujen dokumenttien ohella mukana on lisäksi työn kannalta keskeisin 1990 jälkeen julkaistu materiaali. Niistä tärkeimmät ovat puolueen väliaikaisen johdon kevään 1957 pöytäkirjat, jotka julkaistiin vuosien 1993–1994 aikana sekä jo 1993 julkaistut keskuskomitean vuoden 1989 pöytäkirjat. Myös muista erittäin lähellä olevista keskusteluista on jo tuotu esiin dokumentteja: demokraattisen foorumin perustamiskeskustelut 1987 (1991), maanalaisen historiakonferenssin 1986 keskustelut (1992) ja Demokraattisen opposition dokumentteja (1995). Tekstien läheisyyden perusteella niiden voi olettaa liittyneen myös päivänpoliittiseen keskusteluun eli eräänlaiseen menneisyyspolitiikkaan, kuten myöhemmin käy ilmi.

1.2. Kokemuksen ulottuvuudet ja historia

Usein sellaisten metatason historioitsijoiden kuin esimerkiksi Hegel, Marx, Nietzsche tai Spengler on oletettu tehneen enemmän mielenkiintoisia tulkintoja kuin varsinaisesti kirjoittaneen historiaa. Aidon historioitsijan oletetaan selittävän vain, mitä menneisyydessä tapahtui rekonstruoimalla tapahtumat dokumenteista. Yhdysvaltalainen Hayden White kuitenkin olettaa, ettei ole olemassa oikeaa historiaa ilman siihen liittyvää metahistoriaa ja tulkintaa (White 1978, 51–59).

Whiten mukaan olemassa on kaksi tulkinnan tasoa: itse tapahtumien kertomisen kronikka ja sen identifioiminen, millaisen tarinan on kertomassa juonellisesti: komedia, tragedia yms. Siinä historiankirjoitus onkin kirjallinen tuote (*literary artifact*), jossa kirjoittaja joutuu panemaan myös itsensä peliin ja käyttämään kaikkia paperille panemisen taitoja: juonta, kielikuvia ja erilaisia tyylilajeja (ibid., 60–99). Historiankirjoituksesta tulee tekstiä, jossa korostuvat myös erilaisen tekstintekemisen muodot. Vallankäytön kannalta taas tekstissä joitakin asioita on katsottu tärkeämmiksi kuin joitakin toisia, yksityiskohdita asetettu erilaisiin konteksteihin jne. Näin tulkittuna Hegel, Marx ja kumppanit kirjoittivat tekstiin myös omat kulttuuriset ja subjektiiviset ennakkoluulonsa yrittämällä pukea ne jonkinlaiseksi objektiivisuudeksi.

Dokumentit eivät sinänsä kerro kaikkea vaan ne on pantava puhumaan. Tässä lähdetään siitä, ettei menneisyydessä sinänsä ole lainalaisuuksia tai kausaalisia yhteyksiä, vaan historioitsijat konstruoivat ne sekä antavat konstruktiolleen lähteiden perusteella merkitykset, järjen ja mielen. Historiankirjoittamisessa on tällöin kysymys ajan merkityksellistämisestä, sillä aikaan sijoittaminen on vasta jonkinlaista kronikointia.

Lähteisiin perustuvan rekonstruktion avulla ajassa ja paikassa tapahtunutta toimintaa on mahdollista jälkeinpäin yrittää jäljittää, paikantaa ja merkityksellistää. Tällöin kysymyksessä on tutkijan laatima kompositio, jonka aiemmin on virheellisesti argumentoitu pitävän yhtä itse todellisuuden kanssa (vrt. Kalela 1993). Siinä missä talon rakentaminen ei vielä ole itse talo eivätkä sitä ole myöskään tiilet tai laudat, historioitsijan esitys menneestä ei ole itse menneisyys vaan kertomus siitä.

Historioitsijat eivät ole kuitenkaan ensimmäisiä merkityksenantajia, sillä erilaiset dokumentit ja historian jäljet tulevat vasta kalenteriajan ja tarinat siirtävien sukupolvien jälkeen (Ricoeur 1986, 215–216). Historioitsijoiden antamien merkitysten on silti myös jollakin tavalla vastattava yleisön aikalaiskokemuksia tai jo kirjoitettua. Kun näin ei aina ole, on konflikti valmis.

Mennyt on myös osa nykyä, sillä kaikella inhimillisellä toiminnalla ja sen tuloksilla on olemassa menneisyytensä. Ihmisillä on olemassa lisäksi vielä subjektiivisesti jäsenyvä aika, muisti, jossa erilaiset ärsykkeet saattavat kaivaa esiin mahdollisesti jo unohtuneitakin kokemuksia. Tämän subjektiivisen ajan voi olettaa kokemuksina olevan läsnä myös nykyisyydessä.

Unkarilaistenkin kokemukset ja oletukset tulevaisuudesta tulevat esiin nykyisyydessä ja siitä tehtävissä analyyseissä. Erilaiset kokemukset ja toimijoiden odotukset ovat läsnä myös konkreettisessa tilanteessa. Tutkija Reinhart Koselleckin käyttämässä ranskalaisesi-merkissä paroni Turgot yritti vedota Kaarle ensimmäisen elämän päättäneeseen teloitukseen, kun hän yritti turhaan taivutella Louis XVI:tta erilaisiin reformeihin (Koselleck 1979, 353).

Koselleckin mukaan kokemukset, erityinen kokemustila (*Erfahrungsraum*) on menneisyyttä nykyisyydessä, kun tapahtumat voidaan yhdistää kokonaisuuksiksi ja muistaa. Kokemuksen rationaalinen uudelleen työstäminen tiedostamattomine käyttäytymistapoineen ei välttämättä ilmene tietoisena vaan mukana on myös vieras, yksilön ylittävä kokemus, joka liittyy sukupolviin ja instituutioihin (ibid., 349–379).

Kun kysymys on yksilön ylittävästä kokemuksesta, mukana on myös ympäristö ja kulttuuri. Jotka ovat myös läsnä nykyisyydessä ja harjoitettavassa politiikassa. Hayden Whiten käyttämässä esimerkissä Israelin varustautuminen on seurausta tietystä juutalaisuuden historian käsityksestä, johon kuuluivat juutalaiskysymyksen lopulliseen ratkaisuun johtaneet erilaiset ratkaisut ja tapahtumat (White 1989, 80). Siten historiakäsitys osana kulttuuria on ainakin läsnä ellei jo hallitse harjoitettavaa politiikkaa.

Menneisyyden osalta kysymyksessä on eräänlainen kuviteltu yhteisö kuten esimerkiksi kansakunnan muisti, joka on yksilön kokemuksessa osana kulttuuria, haluttiin sitä tai ei. Itse menneisyydelle ei

maantieteen tapaan mahda mitään, mutta sille kylläkin miten siihen suhtaudutaan tai miten sitä pidetään esillä.

Ajatus eräänlaisesta kollektiivimuistista, kansakunnan muistista ja sen olemassaolosta kattaa historiantutkimuksen ja historiankirjoituksen. Historiantutkija osallistuu omalla työllään tämän alati muuttuvaisen ja tarkemmin määrittelemättömän kollektiivin ylläpitämiseen. Kaikesta tutkimuksesta ei silti tule historiankirjoitusta (Haapala 1990, sit. Kalela 1993, 193).

Sanana itse historia on niin laaja ja monimerkityksinen, että sille on mahdotonta antaa jotakin kattavaa määritelmää (vrt. esim. Carper 1991, xi–xii). Tässä historialla ymmärretään esiin kirjoitettua menneisyyttä. Paitsi että kaikella on menneisyytensä, mennyt aika, niin myös joko kirjoitettu tai kirjoittamaton menneisyytensä. Lisäksi ihmiset omaavat vielä muistissa olevat tai jo paperille pannut kokemukseensa. Alati muuttuvat kokemukset täytyy kirjoittaa esiin, jotta niistä voisi tulla historiaa.

Kaikkea tai kaikkien kokemusta ei kuitenkaan kirjoiteta. Historiaksi kirjoitetaan vain nykyisyydessä jollakin tavalla tärkeäksi katsottu kirjoittamaton menneisyys. Se, mitä kussakin nykyisyydessä puolestaan pidetään tärkeänä, avaa jo huomattavia mahdollisuuksia poliitikalle. Kun jostakin kirjoitetaan, samanaikaisesti jostakin muusta ei kirjoiteta eikä myöskään pidetä esillä.

Tässä lähdetään siitä, että nykyisyyden erilaiset intressit ovat läsnä siinä, mitä menneestä raaputetaan, merkityksellistetään ja nostetaan esiin. Tavallisesti näitä ovat esimerkiksi erilaiset vuosipäivät, julkisuus tai vaikka tarpeelliseksi koetut uudet tieteenalatkin. Brittiläinen Paul Hirst väittääkin, että dokumentit valitaan omien tarkoituksenmukaisuusiemme ja sen perusteella, miten niillä on käyttöä nykyisyydessä (Hirst 1985, 44). Nykyisyydessä käytetään luonnollisesti tällöin hyväksi myös jo kirjoitettua historiaa tulkitsemalla sitä uudelleen.

Yksi nykyisyyden käytötapa on Jürgen Habermasin historian julkinen käyttö. Habermas osallistui puheenvuorollaan vuonna 1986 Saksan liittotasavallassa käytyyn historiakiistaan ja päätteli valtaa pitävän oikeiston rakentavan itselleen uutta kansallista identiteettiä. Uuden identiteetin tarkoituksena oli eheyttää rikkinäinen historiankuva ja palauttaa Saksan mahti sekä Länsi-Saksan asema yhdistyväs-

sä Euroopassa (Die Zeit 7.11.1986; ks. myös Hentilä 1994, 269–279).

Edellisen perusteella tulkinnasta seuraa poliittisia implikaatioita tai ainakin se on myös jollakin tavalla sidoksissa olemassaolevaan valankäyttöön. Tässä olennaisinta ei ole silti se, pitikö edellinen tulkinta paikkansa, sillä politiikassa ratkaisuja ei välttämättä tehdä sen perusteella, miten asiat ovat vaan miten niiden oletetaan olevan. Tämä oletaminen toteutuu symbolien välityksellä, sillä ne muovaavat, luovat mutta myös syrjäyttävät ja vääristävät aistien välittämää tietoa (vrt. Edelman 1971, 2). Poliittinen symboli on silloin, kun symbolin oletettuun tulkintaan liittyy merkitystä koskevia ristiriitoja.

Mukana on tällöin Koselleckin käsite odotushorisontti (*Erwartungshorizont*), joka toimii samoin kuin kokemustila. Jonkin henkilön persoonalliset ja interpersoonalliset odotukset ovat läsnä myös nykyisyydessä ja konstituoiivat alati muuttuvaa odotushorisonttia (Koselleck 1979, 349–379). Oikeistoon yhdistettyjen tulkintojen liittäminen Saksan liittotasavallassa juuri oikeiston valtakauten riitti määrittelemään nykyistä toimintaa, sillä tulkinnoista taistelemalla taisteltiin myös yhteiskunnallisista arvoista.

Näin historia toimii osana poliittista argumentaatiota, jossa se tekee ajasta mielekäästä aikaa. Se on tärkeä rintama semanttisessa valtataistelussa, jossa omalle toiminnalle haetaan kulttuurista ja poliittista oikeutusta. Eräänlainen menneisyyden ja kulttuurin herruus on valtaa myös nykyisyydessä, sillä menneisyyden avulla tulkitaan myös nykyisyyttä (Rüsen 1990, 11–13). Mennyt on siten riippuvuus-suhteessa nykyisyyteen.

Toisaalta julkisuudessa on myös olemassa erilaisia intressiryhmitelmiä, jotka käyttävät ja suorastaan tarvitsevat itselleen historian. Vaikka oman itsen toiminnan sijoittaminen laajempiin yhteyksiinsä on jo perin inhimillistä sinänsä, politiikassa jonkinlaisen tradition omaaminen lisää poliittista uskottavuutta ja painoarvoa. Näin historiaa rakennetaankin jo tulevaisuutta ja tulevaisuuden tarpeita vastavaksi.

Politiikan kannalta onkin analysoitava enemmän tätä nykyisyyttä, sen ulottuvuuksia sekä suoria ja epäsuoria yhteyksiä itse politiikkaan. Nykyisyydessä läsnä oleva menneisyys, kokemus ja jo kirjoitettu historia liittyvät ihmisten hyvin herkkää aluetta koskettavaan niin symboliseen kuin konkreettiseenkin politiikkaan. Tässä historioitsijat

ovat mukana, sillä he purkavat näitä kokemuksia ja samalla luovat myös uusia.

Tämän ei tarvitse välttämättä kyseenalaistaa itse historioitsijan työtä vaan pikemminkin reflektoida hänen osuuttaan eräänlaisen *Zeitgeistin*, nykyisyyden kuvaajana. Tässä kysymys on – kuten jäljempänä ilmenee – erillisestä menneisyyspolitiikasta, jossa historioitsijat ovat keskeinen mutta ei ainoa pelin osapuoli.

Tavallisesti tarkemmin analysoimatta saatetaan puhua esimerkiksi hovihistoriasta, poliittisesta tilauksesta tai selittämisestä nykyisyyden ehdoin. Kun se mitä kulloinkin kirjoitetaan, konstruoidaan aina laajasti ymmärrettynä nykyhetkestä, nykyisyys on siinä myös aina jollakin tavoin läsnä. Brittiläiselle R. G. Collingwoodille (1946) nykyisyys edusti menneisyyden kanssa samaa jatkuvaa prosessia ja oli läsnä sitä tutkivan ja siitä kirjoittavan kohteestaan esittämiin arvioihin. Tässä historia arvioidaan kirjoitettavan kirjoittajien kokemuksen välityksellä ja tulos sisältää paitsi kokemustilan niin myös odotushorisontin.

Voidaan väittää silti esimerkiksi julkisuudessa esiintyvien myyttien purkamisen tai tilaushistorioiden olevan mahdollisimman epäpoliittisia. Tavallisesti tutkimuksellista tulkintaa onkin pidetty vastapainona poliittiselle aktiviteetille vähän samalla tavoin kuin *vita contemplativa* ja *vita activa* tai teoriaa ja käytäntöä. Hayden Whitelle (1987) tämä yhteys on kuitenkin hämäämpi.

Samoin kuin teoria edellyttää käytäntöä ja on sen seuraus, myös tulkinta edellyttää politiikkaa (White 1989, 59). Tutkijat ovatkin jo tavalla tai toisella osa itse olemassaolevaa järjestelmää, jossa kaikki humanistien ja yhteiskuntatieteilijöiden tuottama tieto lainaa itsensä käyttöön ”*by a given ideology better than it does to others*” (White 1978, 69). Tällöin ideologiaa ei pidä ymmärtää ahtaasti jonkinlaiseksi ”puolueideologiaksi” vaan laajemmin ajattelua ohjaaviksi tavoiksi ja totunnaisuuksiksi. Siinä missä moderni valta tarvitsee kriittikkonsa, se tarvitsee myös jonkun kertomaan ajastaan tulevaisuutta varten.

Kokonaisuutena Hayden White ei erottelekaan tulkintaa ja tulkinnan käyttöä politiikassa vaan arvioi jo itse kertomuksellisuuden (*narrativity*) ideologiseksi instrumentiksi (1989, 81). Esimerkiksi Marxin *Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte* -teoksen poleemista sävyä on pidetty todisteena kertomuksen ideologisesta käytöstä. Vaikeampaa on kuitenkin arvioida, oliko työssä ensisijaista farssin juoni, me-

kanistinen selitystapa vai radikaali ideologinen puoli poliittisine implikaatioineen (1978, 68).

Reinhart Koselleckin (1988) mukaan varsinainen historiankirjoitus etenee kolmessa vaiheessa: muistiin merkitsemisenä (*Aufschreiben*), kirjoittamisena edelleen (*Fortschreiben*) ja kirjoittamisena uudelleen (*Umschreiben*). Muistiin merkitseminen on ensimmäinen vaihe, jota seuraa pidemmällä aikavälillä historiallisten tietojen kirjoittaminen edelleen, täydentäminen ja tarkentaminen. Kolmas vaihe, uudelleen kirjoittaminen korjaa molempia ja ilmentää uutta tietoisesti kirjoitettua historiaa.

Muistiin merkitsemisellä tehdään, konstituoidaan historiaa. Siihen kuuluvat erilaiset aikalaiskronikat tai aikalaiskirjoitukset. Varsinaista historiallista perustaa ei tässä vaiheessa tarvita tutkimukselle. Perusteena on kokemuksen tuottama hyöty, jota muistitieto pitää sisällään. Oraalihistoria on kaiken lähtökohta, sillä ilman sitä ei mikään historiallinen tieto ole välitettävissä (Koselleck 1988, 27–28).

Historiankirjoituksen seuraava vaihe on sen kirjoittaminen edelleen (*Fortschreiben*). Historiankirjoituksen on otettava huomioon kokemuksen kasvu. Ihmiset voivat helposti unohtaa asioita ja antavat omien kokemustensa vaikuttaa lähteisiin. Aikaperspektiiviä voidaan venyttää ja mukaan voi tulla myös erilaisia aputieteitä. Vertaileminen, analogiat ja paralleelit toimivat tutkijan instrumentteina. Yksinkertaisin tapaus on eräänlainen historian kirjoittaminen valmiiksi, ”loppuun” (ibid., 32–37).

Historian kirjoittaminen uudelleen (*Umschreiben*) on Koselleckillä yhtä ainutlaatuinen prosessi kuin muistiin merkitseminenkin. Uudelleen kirjoittaminen on innovatiivista ja toimii protestina jo kirjoitetulle historialle. Uudelleen kirjoittaminen ei ole mahdollista ilman kahta edellä kuvattua kirjoitusvaihetta. Ajatuksena on puheen ja teon vastakkainasettelu, parhainkaan lähde ei ole identtinen siitä laaditun argumentaation kanssa (ibid., 43). Uudelleen kirjoittamista vastaa myös kokemuksen muutos.

Koselleck tuo esiin kolme mahdollisuutta kirjoittaa historia uudelleen:

1. Uudet todisteet voivat tuoda uutta tietoa tai vanhat asiat uuteen valoon.
2. Uudet kysymykset voivat avata uuden näkökulman kohteeseen.
3. Todisteet voidaan lukea ja tulkita uudelleen.

Jokainen muutoksen ylittämiseen pyrkivä historiantulkinta on yrittänyt luonnehtia tätä aikaan sitoutumista, sillä tutkimuksen redusointi kulloistenkin sukupolvien primäärikokemuksiin ei olisi muuta kuin kulloinkin kirjoitettua historiaa, jota voidaan syyttää relativismista ja siten myös uskottavuuden puutteesta. Muutoksesta seuraa, että historia on aikaan sitoutunutta, se kirjoitetaan uudelleen tai ainakin voidaan kirjoittaa uusien metodien avulla vastaamaan uusia kokemuksia (ibid., 47–50).

Kun kysytään *kuka* kirjoittaa historiaa, niin Koselleckin kuvaama ensimmäinen vaihe on enemmän tai vähemmän voittajan tai voittaneen näkökannan historiaa. Häviäjien tai hävinneiden intressit ovat erilaiset ja he näkevät helposti kaiken olleen toisin kuin on suunniteltu tai odotettu. He etsivät jonkin tapahtuman pitkäaikaisia merkityksiä, syitä yllätykselliseen tappioon ja edistävät siten varsinaista tutkimusta.

Koselleckin teesi onkin, että pitkällä aikavälillä häviäjän historia on hallitseva. Voittajan historia on lyhyellä aikavälillä taipuvainen painottamaan oman toiminnan merkitystä voiton osana. Voittaneen näkökannan historioitsija taipuu myös helposti legitimoimaan lyhytaikaisiakin voittoja jälkikäteisellä teleologialla (ibid., 51–60). Voittajat kirjoittavat historiaa mutta häviäjiä on kiittäminen siitä, että varsinaisen tutkimuksen edistyy. Sen sijaan häviäjän historian mahdolliseen muuttumiseen voittajan historiaksi Koselleck ei esitä selkeää hypoteesia.

1.3. Historia poliittisena argumenttina ja menneisyyspolitiikka

Edellä historia määrittyi äärimmäisen monimuotoiseksi käsitteeksi, joka ei yksiselitteisesti samaistu tutkimukseen, tulokseen tai itse menneisyyteen. Kokemustilana historia sisältää voimakkaita symbolisia nykyisyydessä läsnä olevia ulottuvuuksia, jotka liittyvät kulttuuriin ja hyvin herkkään inhimilliseen, maailmankatsomusta muovaavaan kokemukseen. Myös ammattihistorioitsijoiden kirjoitukset ovat yksi ryhmänsä, joilla luodaan tätä yksilön ylittävää kokemustilaa.

Poliittisessa argumentaatiossa historia sekä historiasta tehtävät analogiat voivat toimia yhtenä keinona nykyisten tavoitteiden edesauttamiseksi. Nykyisyydessä vaikuttavilla monenlaisilla intresseillä on merkitystä siinä, mitä otetaan tai halutaan pitää esillä. Historioitsijat määrittyvät osaksi tätä keskustelua, sillä he joutuvat tekemään nykyisyyttä, vallitsevia käsityksiä tai arvoja tukevia ja vastustavia valintoja. Hayden Whiten mukaan myös ns. mietiskelevä historia on jo vähintäänkin sopusoinnussa liberaalien tai konservatiivisten ideologioiden kanssa (White 1978, 69). Asioiden ymmärtäminen näyttää olevan myös jo kovin lähellä niiden tai vallitsevan tilanteen hyväksymistä.

Marxilaiselle traditiolle tärkeää ei ollut maailman selittäminen vaan sen muuttaminen. Unkarilaisessa kokemustilassa tämä traditio on otettava myös huomioon, mutta siten että tätä ”puolueellisuutta” saatettiin käyttää sekä vallan puolustukseen että sen vastustukseen. Näin tekstin tuottaminen tulkitaan yritykseksi vaikuttaa ja tutkiminen siten jo yhdeksi mahdollisen poliittisen toiminnan muodoksi, jonka tarkoituksellisuus tai tarkoituksettomuus joudutaan tulkitsemaan teksteistä.

Itse historiankirjoituksen täsmentymisestä esitettyä kolmijakoa sovelletaan siten, että se sivuuttaa ja jättää ns. propagandakysymyksen toisarvoiseksi. Kun tavallisesti propagandaksi ymmärretään jonkinlainen tietoinen vääristely, joudutaan tällöin itse ”oikean tietoisuuden” mukanaan tuomiin ongelmiin. Tässä työssä tällöin tulkitaan oltavan vasta Kosellekin historiankirjoituksen ensimmäisessä vaiheessa, jossa asioita vasta merkitään erilaisten intressien perusteella muistiin. Tutkimuksen voi puolestaan myöhemmin olettaa muuttavan vallitsevia käsityksiä. Historiankirjoituksen osalta riittää toteamus, että sen täsmentyminen muuttaa kulloisenkin poliittisen esityslistan jaotteluja.

Näihin muutoksiin liittyy myös monenlaisia odotuksia, joihin myös historioitsija joutuu ottamaan kantaa.

Häviäjän historia ymmärretään kirjoitetuksi aikana, jolloin kirjoittaja tai häntä lähellä olevat eivät ole vallassa. Ensimmäisjaisesti häviäjän historia -kysymyksen tulkitaan kattavan ajallisesti vain sen kamppailun kuten esimerkiksi vaalit, joiden seurauksena kirjoittaja joutui oppositioon. Mikään ei silti estä hakemasta jatkumoa kavenpaakina, vaikka muinaisista roomalaisista, vaikka heidän osuutensa kirjoittajan tappioon on vähintäänkin kyseenalainen. Unkarissa kortit on tässä mielessä jaettu uudelleen vuonna 1990, jolloin osa entisestä oppositiosta muodosti hallituksen ja osa jäi edelleen oppositioon.

Historioitsijat eivät kuitenkaan määrää yksin kokemustilasta julkisuudessa käytävää keskustelua. Päinvastoin juuri julkisuus saattaa johtaa siihen, että asioita ruvetaan järjestelmällisemmin tutkimaan. Tällöin liikutaan laajemmalla alueella, josta Wolfgang Hardtwig käyttää nimitystä historiakulttuuri. *Geschichtskultur* on nimitys erilaisille suorille ja epäsuorille muodoille, joilla menneisyyttä pidetään läsnä nykyisyydessä. Vaikka tutkimuksen julkisuusulottuvuuden voi tulkita jonkin asian propagoimiseksi, olemassa on myös paljon muita erilaisen historiallisen kokemuksen ja esittämisen muotoja kuin tutkimus: juhlapäivät, muistomerkit, erilaiset näyttelyt, museot ja symbolit (vrt. Hardtwig 1990, 7–9). Unkarin tapauksessa on mainittava erikseen vielä julkiset hautajaiset osana poliittista ja symbolista kokemusta.

Hans-Jürgen Lüsebrink ja Rolf Reichardt löysivät runsaasti symbolisia ulottuvuuksia historialle tutkimuksessaan *Die Bastille* (1990). Siinä Bastiljista muodostui Ranskan sisäisen opposition käyttämä ase niin *ancien régime*n aikana vuosien 1815–1870 välillä kuin myös marsalkka Pétainin hallitukseen kohdistuneessa vastarinnassa. Symbolin ja sen välittämän tulkinnan pitäminen esillä legitimoiti erityisesti tasavaltalaista traditiota ja sen johdolla syntyneitä kolmannen tasavallan alkua. Esimerkiksi heinäkuun 14. otettiin Ranskan kansallispäiväksi juuri tänä aikana vuonna 1880.

Lüsebrink ja Reichardt löysivät aktiivisia ja militantteja sisäpoliittisen taistelun ulottuvuuksia usealta tasolta: *graphisch, argumentativ, erzählerisch, theatralisch* ja *plastisch*. Historiallisen kokemuksen esillä pitäjien ei näin voida tulkita olleen vain poliitikkoja tai tutkijoita, vaan mukana on myös muita mandariineja kuten esimerkiksi

kirjailijoita tai näyttelijöitä. Poliitikon ja historioitsijan rooli saattaa myös kietoutua yhteen, sillä historioitsija itse saattaa toimia aktiivipoliittikkona kuten useat tunnetut historioitsijat esimerkiksi Ranskassa ja Saksassa viime vuosisadalla.

Tässä kysymys on symbolisesta menneisyyspolitiikasta. Kuten perinteisemmässäkin politiikassa tähän sisältyy myös monenlaisia intres-siryhmiä, joilla on erilaisia vaikuttimia pitää jotakin tulkintaa esillä. Potentiaalisen konfliktiulottuvuuden sisältävänä nykyisyydessä oleva kuva menneisyydestä onkin usein poliittisempi kuin tulevaisuus, jo siksikin, ettei jälkimmäisestä ole vielä minkäänlaisia kokemuksia.

Tässä tarkoituksena on seurata Unkarin lähihistorian poliittisuutta osana aikaa, politiikkaa ja siitä muovattavaa historiaa. Hypoteesina on olettaa kansannoususta tulleen osan erityistä unkarilaista menneisyyspolitiikkaa, joka monien symbolisten tasojen lisäksi voi ilmetä hyvin konkreettisestikin esimerkiksi rahallisina korvauksina tai niiden epäämisenä.

Menneen ymmärretään olevan läsnä nykyisyydessä erilaisten konkreettisesti aistittavien symbolien sekä symbolisten järjestelmien välityksellä. Myös historiaa koetaan näiden symbolien välityksellä. Symboleilla ei ole yhtä oikeaa tulkintaa vaan niiden haltuunotosta ja tulkinnasta käydään kamppailua, ne ovat politiikan kohde.

Tapahtumanimet ja niihin kulminoituvat tulkinnat menneestä ymmärretään symboleiksi. Nimeämisellä ja nimellä jokin ilmiö, asia tai kohde otetaan haltuun, erotetaan taustastaan ja siten korotetaan omaksi ilmiökseen. Nimeäminen ymmärretään näin symboliseksi teoksi, josta Bastiljin tapaan käydään symbolista kamppailua.

Symbolista tämä kamppailu on, koska tulkinnoinnalla on myös enemmän tai vähemmän ajankohtaisia seurauksia. Esimerkiksi Murray Edelman (1977) tutki Yhdysvalloissa kansalliseksi kriisiksi argumentoitua tapahtumaketjua ja huomasi, että pyrkimyksenä oli hyväksyttää jonkin asian jokin erityinen, tietty kategorisointi. Kun tapahtumaa esimerkiksi onnistuttiin kutsumaan kriisiksi, siitä seurasi myös tiettyjä oletuksia päivänpoliittiseen keskusteluun: se oikeutti esimerkiksi ne uhraukset ja teot, joita vallanpitäjät vaativat (Edelman 1977, 25–45).

1.4. Unkarilainen vallankumoussanasto eurooppalaista taustaa vasten tarkasteltuna

Sanana vallankumous kuuluu keskeiseen moderniin kielenkäyttöön. Voidaan puhua vallankumouksesta lähes millä elämän alueella tahansa samalla, kun historioitsijat vielä yrittävät määritellä termiä. Vaikka ensisijaisesti kyse on historiallisesta tapahtumasta, käsitettä ei ole mahdollista pitää analyyttisesti puhtaana: se kokoo yhteen erilaisen kognitiivisen sameuden ja vallankumouksen lumousvoiman. Yhdenäistä teoriaa moderneista vallankumouksista ei myöskään ole olemassa (Dunn 1989).

Myöhäiskeskiajalla latinalaisperäinen revoluuatio viittasi sielunvaellukseen ja tarkoitti myös ympärikäntymistä. Termiä käytettiin kun kuvattiin Jeesuksen nousemista kuolleista. Tällöin käännetty hautakiivi oli ensimmäinen revoluuution kohde. Varsinainen operaatio eli kuolleista nouseminen oli englanniksi *uprising* (The Oxford English Dictionary 1989).

Politiikassa revoluu tiolla viitattiin valtiomuotojen jatkuvaan kiertokulkuun ja takaisin (re) kääntämiseen (Koselleck 1979, Arendt 1963). Jonkin uuden tietoisena tavoittelemisena sana sai uuden merkityksensä Ranskan vallankumouksen kautta, ja tämän vuosisadan vallankumoukset ovat saaneet merkityksensä lähinnä pitkäaikaisista seurauksistaan. Ennen näkemätöntä on ollut vallankumouksellinen toiminta *ancien régime*n heittämiseksi sekä uuden hallituksen establi-sointi puolustamaan itseään enemmän tai vähemmän määritellysti (Dunn 1989, 340–347). Vanhan regiimin destruktio ja uuden taloudellisen ja sosiaalisen *järjestyksen luominen* valtiiovallan avulla, mikä *tehokkaasti kykenee* suojelemaan sitä, on Dunnin käsityksen mukaan riittävä ehto vallankumoukselle (ibid., 348).

Valtiotieteiden käsikirjassa (1924) professori K. R. Brotherus määritteli vallankumouksen tarkoittavan voimassaolevan valtiosäännön vastaista ja väkivaltaista muuttamista. Toisinaan kuitenkin puhuttiin vallankumouksesta, vaikka kyse ei ole itse valtiosäännön muuttamisesta vaan ainoastaan niiden henkilöiden, joiden käsissä valtiotalta on, oikeudenvastaisesta ja väkivaltaisesta syrjäyttämisestä. Vallankumouksen täytyy ennemmin tai myöhemmin päättyä järjestykseen – vaikka se olisi syntynyt oikeudenvastaisella tavalla –, joka tunnustetaan oikeusjärjestykseksi, ei väkivallan, vaan oikeuden pe-

rusteella sitovaksi ja velvoittavaksi. Vallankumoukselle ja sen onnistumiselle tämä tunnustaminen on Brotheruksen mukaan välttämätön ehto. Milloin tämä tilanne on saavutettu, siihen ei voida vastata yleisten oikeussääntöjen vaan ainoastaan *historiallis-psykologisten seikkojen nojalla* (Brotherus 1924, 319–321).

Uusi järjestys ei voi myöskään nauttia oikeudellista tunnustusta niin kauan, kuin kukistuneen järjestyksen kannattajat tekevät yrityksiä valtansa palauttamiseksi. Uusien vallanpitäjien kannalta tällaiset yritykset ovat myös vallankumouksellisia tai kuten tapana on sanoa ”vastavallankumouksellisia”. Jos vastavallankumous onnistuu, silloin kukistuneiden vallanpitäjien – varsinkaan, jos heidän valtakautensa ei ole ennättänyt muodostua pitkäikäiseksi – katsotaan olevan pelkkiä vallananastajia. Brotherus arvioi historian olevan täynnä esimerkkejä ”»vallankumouksista«, jotka eivät ole onnistuneet” (ibid.). Siten Brotheruksella onkin mukana jo sekä machiavellistinen että retorinen näkökulma: vallankumous riippuu siitä, kuka siitä kertoo, kenen kannalta sitä katsoo ja kenellä on oikeus määritellä se.

Sekä Brotheruksen että Dunnin tulkinnoissa vallankumous tarvitsee jo jonkinlaisen konsolidaation ollakseen vallankumous. Pelkkä hajottamisoperaatio ei riitä, mutta uusi järjestelmä tai sen edustajat eivät myöskään voi omia vallankumousta itselleen. Voiko sitten esimerkiksi Hitlerin toimintaa pitää vallankumouksellisena, riippuu Koselleckin sanoin niin tutkijan poliittisista kuin historiallisistakin optioista (Koselleck 1984, 786).

Myös vastavallankumouksessa on mukana määrittelijän näkökulma. Esimerkiksi DDR:ssä painetussa sanakirjassa *Wörterbuch des Wissenschaftlichen Kommunismus* (1982) esimerkkeinä ovat DDR 1953, Unkari 1956, Tšekkoslovakia 1968, Puola 1981 sekä Chile. Lisäksi mainitaan eräät muut maat, joissa vastavallankumous tarkoittaa ”*die revolutionäre Staatsmacht, die revolutionäre Partei der Arbeiterklasse und ihre Bündnisbeziehungen zu verunglimpen und zu schwächen*”.

Encyclopedia of Soviet Life (1991) ottaa jo myös huomioon kielellisen ja valtaan liittyvän momentin, sillä vastavallankumous oli ”*any opposition to the communist regime or Soviet policy*”. Bolševikit pitivät poliittista toimintaa vallankumouksellisena, jos se palveli kommunistien vallan vakauttamista ja vastavallankumouksellisena, jos se uhkasi sisä- tai ulkopoliittisia tavoitteita. Neuvostoliiton maini-

taan käyttäneen termiä vielä Afganistanin, Nicaraguan tai Guatemalan yhteydessä.

Termi kansannousu ei näytä ensyklopedioissa olevan niin yleinen kuin vallankumous (vrt. Nyyssönen 1995). Silti esimerkiksi englannin kielessä on jo edellä mainittu sana *uprising*, joka viranomaisia vastaan suuntautuneena tunnetaan esimerkiksi vuodelta 1587 (The Oxford English Dictionary 1989). Sanakirja *International Encyclopedia of the Social Sciences* (1968) sisältää vallankumousartikkelissa termin vallankumouksellinen kansannousu. Artikkelin lopussa kirjoittaja käyttää termiä ”*revolutionary uprising*”, kun hän viittaa Berliiniin vuonna 1953 ja Poznaniin sekä Budapestiin vuonna 1956. Onkin mahdollista, että lännessä sanaa alettiin käyttää juuri sosialismiin liittyvien tapahtumien kuvaamiseen, kun yksinkertaistettu vallankumousnäkemys ei enää pätenyt.

Jos edellä mainittujen sanakirjojen todetaan vain heijastelevan aikaansa – onhan edellinenkin esimerkki kirjoitettu ns. rauhallisen rinnakkaiselon kaudella –, vähemmälle huomiolle jää se, että joku on myös luonut niihin sisältyvät käsitykset. Sama tapahtuma voi olla esimerkkinä useammallekin sanalle, kun taas samalla sanalla voidaan myös tulkita eri tapahtumia (vrt. Koselleck 1972). Itse tapahtumat ja niistä käytetyt synonyymit ovat sinänsä jo kiistanalaisia kuten esimerkiksi Pariisin vuosi 1968, joka opiskelijoille oli toukokuun vallankumous, aikuisille toukokuun tapahtumat ja hallitukselle toukokuun kriisi (Foulquié 1978, 303–305). Sanat ja käsitteet ovatkin olennainen osa jo itse poliittista kamppailua.

1.5. Käsitteiden historiallisuus unkarin kielessä

Unkarilaiselle vallankumoussanastolle on Unkarin uusimmassa ja käännteitä täynnä olevassa historiassa ollut paljonkin käyttöä. Etymologisessa sanakirjassa *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1967 (= TESz), vallankumous (*forradalom*) on perussana erilaisille rauhattomuuksille ja levottomille liikkeille. Sana yhdistetään merkitykseen *olla kuohumassa*. Unkarin kieltä uudistanut Ferenc Kazinczy käytti sanaa tässä merkityksessä ja on mahdollisesti myös keksinyt sen. Kazinczyn yhteydestä mainitaan vuosi 1815.

Sana rakentuu verbistä *forr*, joka tarkoittaa kiehumista. Siihen on lisätty keinotekoinen johdin *-dalom*. Näin samalla logiikalla esimerkiksi unkarin sanasta *bír* 'omistaa' tulee *birodalom* 'valtakunta'. Vallankumous-sanana etymologiassa ei ole siten samaa liikkeeseen ja liikkeen suuntaan viittaavaa näkökulmaa kuin latinalaisperäisessä revolutiiossa. Vaikka etymologinen merkitys poikkeaaakin latinalaisperäisestä sanasta, se jäi kuitenkin kielenkäyttöön pääasiassa vuoden 1848 vallankumouksen nimeämisestä (TESz, 955–956).

Ilmaus tulee esiin esimerkiksi sanakirjassa vuodelta 1868, jolloin vuoden 1848 aikalaiset tai heidän seuraajansa olivat määrittelemässä käsitettä vallankumous. Siinä kaikkein tärkeimmät olivat Ranskan vuonna 1789 alkanut ja seuraavaksi jo kotoinen Unkarin vuoden 1848 vallankumous. Poliittisiksi tulkittiin ne, joissa kansan osa tai kokonaisuus kääntyy valtiollista ja yhteiskunnallista organisaatiota vastaan ja kukistaa sen (Az Athenaeum kézi lexikona 1868, 628). Näin vallankumous edellytti jo jonkin kukistamista.

Vaikka edellä mainittu vuosi 1848 on sanakirjassa esimerkkinä termin vallankumous yhteydessä, yksiselitteisemmin Unkarin vuosi 1848 on ennen toista maailmansotaa sijoitettu termin vapaussota alle. Kaikki tässä tarkasteltavat sanakirjat (*Az Athenaeum kézi lexikona 1868*, *A Pallas nagy lexikona 1893–1897*, *Révai nagy lexikona 1911–1926*, *Új lexikon 1936*, *Új idők lexikona 1936–1942*) sijoittavat Unkarin vuoden 1848 yksiselitteisesti termin vapaussota alle.

Kaksoismonarkian ja Horthyn Unkarissa vallankumous ei ollutkaan positiivinen käsite mutta yleensä vuosi 1848 oli ja sitä myös pidettiin esillä. Esimerkiksi vuonna 1927 lakiin kirjattiin sekä 1848 merkitys että tuolloin vielä erikseen Lajos Kossuthin toiminta. Vapaussotaperinteeseen ja historiaan saattoivat vedota muuttua, kuten

esimerkiksi nuoliristijohtaja Ferenc Szálasi, jolle se merkitsi veristen taistelujen jatkoa Mohácsissa menetetyn johtavan kansan aseman palauttamiseksi (Nagyter, élettér... 1943, 49). Toisaalta kun esimerkiksi vuonna 1940 Mátyás Rákosi luovutettiin Neuvostoliittoon, Venäjälle 1848–1849 sotasaaliiksi joutuneet liput kävivät sopivaksi vastikkeeksi kaupasta. Menneen vaaliminen toimi myös nykyisessä politiikassa.

Unkarin vapaussota onkin käsitteen ainoa merkitys lukuunottamatta vanhinta sanakirjaa vuodelta 1868. Muista poiketen *Az Athenaeum kézi lexikona* mainitsee ensimmäisenä Ferenc Rákóczin liikkeen, jota seuraavat Unkarin vuodet 1848–1849 ja Saksan 1812–1813.

Unkarin vuoden 1848 osalta vallankumous ei nouse erikseen esille ennen toista maailmansotaa vaan se mainitaan yleensä yhtenä muiden vallankumousten joukossa. Yhteisnimeä vallankumous ja vapaussota ei myöskään juuri käytetä. Vallankumoukseksi ja vapaussodaksi tapahtuman kanonisoiminen tulee tässä työssä käsiteltävän aineiston perusteella esiin ensimmäisen kerran juuri vuonna 1956. Aiemmin tulkinta tosin vahvistettiin myös erillisellä lailla sadantena merkkipuonna maaliskuussa 1948.

Ajallisesti tämä vuoden 1848 vallankumoukseksi ja vapaussodaksi tulkittu ajanjakso kesti noin puolitoista vuotta. Syksyllä 1918 vallankumouksen tulkittiin voitaneen jo silloin, kun hallitsija nimitti uuden pääministerin (Siklós 1978, 120). Noin vuodessa tämä asterivallankumous vaihtui kuitenkin asteittain Mihály Károlyin ja Béla Kunin kautta Miklós Horthyn vastavallankumoukseksi (*A magyar országgyűlés... 1927, 425*).

Ennen toista maailmansotaa vallankumousta saatettiinkin luonnehtia verettömäksi tai veriseksi, se saattoi epäonnistua tai onnistua ja olla uuden kehityksen perusta tai vain lailliseksi tulkitun jatkuvuuden lyhyt katkos. Esimerkiksi vuonna 1938 kyseessä on perustuslain väkivaltaiseen muuttamiseen suuntautuva liike, joka kieltää laillisen jatkuvuuden (*jogfolytonosság*) (Új idők lexikona 1936–1941, 2522).

Niinpä vastavallankumouksen (1937) tavoitteeksi ymmärrettiinkin vanhan lailliseksi luonnehditun järjestelmän varmistaminen ja siten häirityn lakijatkumon palauttaminen. Liikkeenä vastavallankumous suuntautui määritellysti jollakin vallankumouksellisella tavalla, siis väkivaltaisesti tai vallankaappauksella, valtaan päässyttä hallitusta ja valtiojärjestystä vastaan. Esimerkkinä mainittiin vuoden 1919 pro-

letaaridiktatuuria vastaan suuntautunut liike ja Szegedin ns. vastavallankumouksellinen hallitus, jonka arvioitiin palauttaneen laillisen järjestyksen verrattain nopeasti ja ilman suurempia järkytyksiä (!) (Új idők lexikona 1936–1942, 2011). Ensisijalle nostettiin siten järjestyksen palauttaminen, jonka hintaa kysytään vasta sitten.

Jo edellisen esimerkin perusteella sanakirjoissa kysymys näyttää olevan vallanpitäjän tai ainakin häntä lähellä olevan kokemuksesta, joka on nähty nykyisyyden läpi ja viety myös sanakirjoihin. Lisäksi vielä Horthyn muistelmien perusteella vallanpitäjä saattoi Unkarissa vedota käsitteen vastavallankumous positiiviseen merkitykseen, hallitukseen vastahallituksena ja järjestyksen palauttamiseen nimenomaan vastavallankumouksena (Horthy 1993, 122–128).

Modernin merkityksensä kapinaan viittaava sana *felkelés* saa tarkastelluissa sanakirjoissa vasta toisen maailmansodan jälkeen. Eräänlainen puolifeodaalinen merkitys näkyi vielä vuonna 1938, jolloin sana tarkoitti aateliston sotaan lähtöä, minkä todettiin jo *Árpád*-kuninkaiden aikana tarkoittaneen tukea kuninkaan sotavoimille (Új idők lexikona 1936–1942, 2357). Varsinaisesti ensimmäisessä merkityksessään *felkelés* tarkoittaa nousemista ylös esimerkiksi istuvalta tai makaavalta paikalta (ÉrtSz. 1959–1962, 668).

Myöskään kansannousulla ei aina ole ollut tässä työssä jo aiemmin viitattua merkitystä. Ensimmäisessä merkityksessään kansannousu (*népfelkelés*) tarkoitti sotaväenottoa, kutsuntoja tai nostoväkeä. Itävalta-Unkarissa *népfelkelés* käsitti ne miehet, jotka eivät kuuluneet varsinaiseen armeijaan mutta saattoivat kuitenkin joutua sotapalvelukseen 19–42-vuotiaina. Organisaatio oli lähes vastaava kuin Saksan *Landsturm*, Ranskan *armée territoriale* ja Italian alueellinen miiliisi (esim. Révai nagy lexikona 1916). *Népfelkelés* oli käytössä myös vuonna 1848, kun luotiin vapaaehtoista unkarilaisarmeijaa, *honvéd-ségia*. Vuoden 1868 sanakirjassa se onkin sotavoimien yksi osa, yleisen puolustusvelvollisuuden käyttöönotto. Vuonna 1941 sen sanottiin tarkoittavan koko kansan nousua sotatilanteessa ja Trianonin rauhansopimuksen lopettamaa vuodelta 1886 peräisin olevaa lakia (Új idők lexikona 1936–1942, 4751).

Kun aiemmin sanakirjamuutosten on oletettu kertovan myös politiikan vaihdoksesta, kommunistien valtaannousun voi olettaa tuoneen muutoksia myös sanakirjoihin. Silti vielä vuonna 1961 sanan *népfelkelés* ensimmäinen merkitys oli vanhassa muodossa viittaamas-

sa Itävalta-Unkariin. Mukana oli jo kuitenkin toinen modernimpi merkitys, joka tarkoitti kansan aseellista nousua sortavaa tai riistäväää valtaa vastaan. Esimerkkinä viitattiin Kossuthin saaneen valtuudet organisoida *népfelkelés* -pustalla (ÉrtSz. 1959–1962, 184). Sama merkitysjärjestys on luettavissa vielä myös edellä lainatun *A magyar nyelv értelmező szótáran* (= ÉrtSz.) neljännestä painoksesta, joka ilmestyi vuonna 1986. Kyse näyttäisikin siten olevan ensisijaisesti jo historiallisesta tai muutoin vanhakantaisesta käsitteestä, jolla ei ollut juuri käyttöä nykyisyydessä.

Vuonna 1960 vastavallankumous puolestaan tarkoitti ”riistävien luokkien taantumuksellista taistelua, järj. aseellista kapinaa vallankumouksen saavutuksia vastaan vallankumousta edeltävän tilan herruuden palauttamiseksi” (ibid., 1960, 217). Vallankumous puolestaan oli ”sorretun luokan tai luokkien, jotka oletetaan yleensä yhteiskunnan enemmistöksi, kokeilema tai toteuttama (*megkísérelt v. végbevitt*) väkivaltainen, enimmäkseen aseellinen nousu vallitsevan hallituksen tai (yhteiskunnallisen) järjestyksen kaatamiseksi”. Toisessa merkityksessä vallankumous oli perinpohjainen käänös, murros, mullistus talouselämässä, tekniikassa, tieteessä, kirjallisuudessa tai taiteessa (ibid., 899).

Siten sekä vallankumous että vastavallankumous olivat aseellisia nousuja, kapinoita (*fegyveres felkelés*) mutta niiden tavoitteet ymmärrettiin erilaisiksi: ensimmäinen koettiin jotenkin oikeutetuksi, siinä subjekteina olivat ”sorretut” tai ”enemmistö”, kun taas jälkimmäisessä ”riistäjät” olivat subjekteja. Vastakkain ovat hyvä ja paha, eikä kummankaan käsityksen tarvitse sisältää onnistumista ollakseen sitä, miksi ne sanakirjoissa on määritelty.

Unkarin synonyymisanakirjan (1978) perusteella kansannousu ja vallankumous eivät ole toistensa synonyymejä. Useita synonyymejä sanakirja tuntee vain sanalle kapina (*zendülés, lázadás, zavargás, inzurrekció*). Vallankumoukselle oli olemassa yksi synonyymi: revoluutio. Kansannousulle ja vastavallankumoukselle ei ole synonyymejä, sillä termit puuttuvat koko teoksesta.

Se, että kysymys on jostakin enemmästä kuin pelkistä sanoista, näkyy muun muassa käännettäessä englantiin. Vuonna 1963 laaditussa sanakirjassa kansannousu viittasi ensin nostoväkeen ja vasta toiseksi kapinajohdannaisiin. Osittain saman tekijän nimellä vuonna 1990 ilmestyneessä kirjassa jälkimmäinen merkitys onkin muutettu

ensimmäiseksi. Nyt tarjolla on myös uusi esimerkki, joka löytyy lähteltä: ”*the 1956 (popular) uprising, the popular uprising at 1956*” (Magay–Ország 1990, 745).

Seuraavassa kansannousun nimityksistä oletetaan muodostuneen poliittisia symboleita, jotka Bastiljin tapaan olivat ja ovat – aina sanakirjoja myöten – läsnä myös poliittisessa vallankäytössä. Tämä vallankäytön ilmenemisen oletetaan tulevan esille niin vuonna 1956, Kádárin aikana, vuoden 1989 murroksessa kuin mahdollisesti sen jälkeenkkin.

Määrittely nähdään retorisenä valtataisteluna, jossa tilanne tulkitaan yritykseksi muokata kuva todellisuudesta puhujan tavoitteiden mukaiseksi (vrt. myös Perelman 1982). Argumentti sisältää kielen käyttöön liittyvää retoriikkaa, jota esimerkiksi nimeämisen osalta ei voi kiertää. Kun esimerkiksi Carr (1961) viittasi rankelaisten historioitsijoiden käyttäneen Ranskan vallankumouksen Pariisin rahvaasta eri nimityksiä *les sanculottes, le peuple, la canaille, les bras-mus*, ajan pelin säännöt tunteville kukin tällainen nimitys oli poliittisen kannan ilmaisu ja edusti erityistä tulkintaa (Carr 1963, 27). Carrin omaksi valinnaksi näyttää muodostuneen termi Pariisin rahvas!

Jonkinlaisen tapahtuman ollessa kyseessä nimet voivat olla joko aikalaiskäsitteisiin perustuvia tai myöhemmin laadittuja teesejä. Siten tässä tutkimuksessa tarkastellaan ensinnäkin, kuinka eri puhujat nimesivät ja määrittelivät yllätyksellistä tilannetta itse kansannousun aikana. Toiseksi konkreettisesti tilanteessa mukana ollut yksilön ylittävä kokemus liitetään kulttuuriin, symboleihin ja erilaisiin historiasta tehtäviin analogioihin. Tämän oletetaan sisältävän symbolista vallankäyttöä, jota on lähestytty tutkimalla eri historia-teoksia ja koulukirjoja, joihin sovelletaan edellä kuvattua Hayden Whiten ajatusta historian ja kirjallisuuden suhteesta sekä Reinhart Koselleckin kolmiportaista historiankirjoituksen etenemistapaa. Kontekstina joudutaan tarkastelemaan myös erilaisia vuosipäiviä ja muuta symboliikkaa. Varsinaisten nonkonformistien tai toisinajattelijoiden osuus jää tässä tutkimuksessa kontekstin osaan. Oikeastaan tätä historiaa kirjoitetaan vasta, sillä myös nykyinen valta tarvitsee omat kertomuksensa, erityisesti vastarintakertomuksensa.